

8. Березівська Л. Д. Освітньо-виховна діяльність київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія. Київ : Молодь, 1999.

9. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч.-метод. посібник для викладачів і студ. вищих навч. закл. Львів : Норма, 2005. 343 с.

10. Kunz B. Patterns of Acting Wisely: A Virtue Ethical Approach to the Professional Formation of Christian Teachers. *Religions*. 2025. Vol. 16, Iss. 2. Art. 231. DOI: 10.3390/rel16020231.

Михайло УС

ПРАВОСЛАВНА ДУХОВНА МУЗИКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Православна духовна музика є невід’ємною частиною української культури та духовного життя народу. Вона поєднує молитву, поезію і мелодію, сприяючи внутрішньому очищенню людини та єднанню з Богом. Її витoki сягають часів Київської Русі, коли формувалися основи церковного співу на основі візантійських традицій. Протягом століть духовна музика виконувала важливу виховну й культурну роль, формуючи моральні цінності та національну свідомість. У сучасному світі вона залишається джерелом духовної сили, культурної пам’яті й морального натхнення для українського народу.

Аналіз останніх досліджень у сфері формування духовності свідчить про значний інтерес до цієї теми з боку зарубіжних науковців. Важливим внеском сучасної психології в розробку питань духовності є роботи Е. Фромма та А. Маслоу. Теоретичну основу дослідження духовної музики як унікального культурного явища в рамках філософсько-теологічного аналізу складають праці таких авторів, як І. Гарднер, І. Вознесенський, Ю. Дергун, В. Лук’янов, В. Мартинов, А. Нікольський, О. Орлова, А. Пенчук, Н. Тальберг та інших. Історичний розвиток духовної музики в Україні вивчали С. Аверінцев, Є. Костенко, Х. Кушнар’ов, Т. Ліванова, А. Преображенський, Г. Прохоров, Ю. Ясиновський та інші дослідники. Мистецтвознавче осмислення церковно-духовної музичної культури представлено численними науковцями, серед яких виділяються П. Бажанський, В. Біляєв, М. Бражніков, І. Вознесенський, М. Грінченко, Л. Корній, Б. Кудрик, В. Металов, А. Преображенський, Д. Разумовський, С. Смоленський, Ф. Шешко, О. Цалай-Якименко, О. Шевчук та інші. Дослідження української музичної духовної культури є досить обширним. Зокрема, партесна музика аналізується Н. Герасимовою-Персидською, Т. Компанієць, С. Улановою.. Сучасну духовну музичну культуру вивчають Д. Болгарський, Й. Волинський, М. Веліморвич, О. Козаренко,

С. Котенко, Д. Матіяш, Л. Остапенко, І. Сікорська, С. Уланова, І. Харитон, К. Цепенда, О. Чекан, С. Шевчук.

Важливе місце в процесі дослідження займають праці Отців Церкви (Августина Аврелія, Василя Великого, Григорія Ниського, Діонісія Ареопажита, Іоанна Дамаскіна, Іоанна Златоустого, Ієроніма Євсевія, Іриней Ліонського, Климента Олександрійського, Максима Сповідника, Орігена, Татіана, Тертуліана, Філона Олександрійського, Юстиніана, та ін.), в яких аналізується сутність духовної музичної культури та її соціокультурне значення, а також праці професорів Київської духовної академії, що присвячені проблемам духовно-церковної музичної культури (В. Варезанин, П. Лінницький, І. Малишевський, А. Олесницький, М. Олесницький, В. Пивницький, А. Порфирій, І. Скворцов, К. Скворцов, Ф. Смірнов, М. Троїцький, А. Хойнацький, П. Юркевич та інші).

Сучасна духовна музична культура вивчається Д. Болгарським, Й. Волинським, М. Велімовичем, О. Козаренко, С. Котенко, Д. Матіяшем, Л. Остапко, І. Сікорською, С. Улановою, І. Харитоном, К. Цепендою, О. Чекан, С. Шевчуком.

Аналізом історії розвитку духовної музики на території України займались С. Аверінцев, Є. Костенко, Х. Кушнар'єв, Т. Ліванова, А. Преображенський, Г. Прохоров, Ю. Ясиновський та інші.

Різноманітність дослідницьких матеріалів у вивченні православної духовної музики вимагає застосування комплексного підходу та поєднання кількох методів для забезпечення об'єктивності й наукової достовірності результатів. Теоретико-методологічна основа дослідження спирається на міждисциплінарний підхід, що охоплює філософію, культуру, історію, мистецтво та мистецтвознавство, що дозволяє виявити не лише художні, а й філософські особливості духовної музики. У дослідженні застосовано системний підхід, особистісно-ініціативний підхід та культурологічний підхід, що забезпечують комплексний аналіз музичної традиції, її виховного та культурного потенціалу. Для узагальнення матеріалів використовувалися індуктивний і дедуктивний методи, що дозволяють вивчати зв'язки між явищами та закономірності розвитку духовної музики. Крім того, проведено педагогічний моніторинг, який передбачав оцінку та аналіз результатів практичного впливу духовної музики на формування духовності та моральних цінностей у молоді. Такий комплексний підхід забезпечив всебічне дослідження православного співу як культурного, мистецького та виховного феномену.

Православна духовна музика, або богослужбовий спів Православної Церкви, у фаховій літературі часто розглядається як невід'ємна складова самого богослужіння. Ще з давніх часів служба Божа ототожнювалася зі співом. Пісенспів під час богослужіння є особливою формою музичної культури, яка суттєво відрізняється від світської музики не лише своїм духовним змістом і призначенням, а й особливостями строю, ритму та

мелодики. Його головна відмінність полягає в тому, що він сприймається не як мистецтво заради естетичного задоволення, а як аскетична практика — важлива складова духовного життя та служіння людини [4].

У повсякденному житті людині не просто досягти гармонії зі світом духовним. Тому з найдавніших часів духовна музика виступала засобом узгодження внутрішнього стану людини з Горнім світом. Богослужбовий спів є мовою звернення до Бога. Разом з архітектурою, живописом і скульптурою він виступає не лише важливим інструментом передачі глибинного духовного змісту богослужіння, а й потужним емоційним каталізатором його впливу на вірян.

У своєму дослідженні музикознавець, дослідник історії української церковної музики Павло Маценко доводить, що українська православна духовна піснеспівна традиція бере початок ще до офіційного запровадження християнства на українських землях. Первісні форми церковного співу, за його словами, стали основою для формування піснеспівних традицій усього слов'янського Сходу.

Вплив православного духовного співу на виховання важко переоцінити: він збагачував моральні ідеали не лише окремої особи, а й суспільства загалом. Завдяки поєднанню високої поезії та величної музики богослужбовий спів здійснював глибокий гуманістичний вплив на освіту, особливо в межах шкільного навчання, й сприяв включенню українського народу до світової культурної спільноти.

Поглиблене розуміння духовного багатства українського православного піснеспіву, дослідження його витоків і усвідомлення краси та виховного потенціалу стали можливими завдяки збереженим архівним матеріалам, а також завдяки сучасним науковим розвідкам вітчизняних і зарубіжних учених.

Як культурологічний феномен, православ'я відіграло важливу роль у формуванні української нації та розвитку всіх сфер національної культури, особливо музики. Православна Церква бере свій початок на українських землях із хрещення Київської Русі князем Володимиром у 988 році. Дослідники культурної історії підкреслюють: запровадження християнства як державної релігії стало важливим чинником консолідації феодальної держави, хоча водночас релігія відображала ідеологію феодального ладу, виправдовуючи соціальну нерівність і гноблення.

До 1054 року в усіх православних церквах існувала єдина система богослужбового співу, сформована у Візантії. Вона поширилася на західні території колишньої Римської імперії і дев'ять століть удосконалювалася. Слов'яни перейняли візантійський лад і розвинули його відповідно до власних культурних традицій, що тривалий час було основою грецької Церкви [4].

Центральним об'єктом уваги християнства завжди була людина. Християнство визначало зміст освіти, поєднуючи навчання з вихованням.

Глибоко вкорінені в життя українського народу релігійні традиції стали носіями загальнолюдських морально-етичних цінностей, формували норми поведінки як у середині суспільства, так і в стосунках з іншими народами.

Протягом століть церква залишалася важливим осередком морального виховання, задоволення естетичних і духовних потреб народу. Релігійне мистецтво — образотворче й музичне — не лише виконувало культову функцію, а й мало високу художню цінність, формувало естетичний смак і відповідало на глибинні духовні запити суспільства. Значення релігійного мистецтва у формуванні особистості є надзвичайно важливим. Релігійне виховання, попри певну критику, завжди було потужним засобом морального впливу, адже саме релігійні норми формували зміст духовного становлення з раннього дитинства [3].

Православна духовна музика відіграла ключову роль у наповненні виховного процесу духовністю, сприяла формуванню моральних засад особистості та розвитку соціального виміру виховання. Саме вона стала підґрунтям розвитку всієї співочої традиції Київської Русі. Українське православ'я завжди відповідало національним прагненням народу, зберігаючи свою специфіку через обрядовість, ритуали, своєрідну літургію та пісенну душу українців.

Упродовж століть духовна музика залишалася органічною частиною української культури, формуючи релігійну свідомість, національну ідентичність і сприяючи культурному розвитку. За словами видатного історика культури Д. В. Антоновича, українська церковна музика «є, мабуть, однією з найкращих у світі — як завдяки своїм стародавнім розпівам, так і завдяки новітнім композиціям майстрів церковного співу кінця XVIII — початку XIX століття».

Богослужбовий спів пройшов складний шлях формування. У XIX столітті він зазнав впливу світської музики, однак зберіг самобутність. Завдяки цій стійкості православна церковна музика розглядається як самостійне мистецьке явище з власною естетикою, морально-етичною спрямованістю та багатою історією, яка викликає захоплення не лише у вітчизняних слухачів, а й у зарубіжних митців [2].

Духовна музика стала основою духовної співочої традиції, яка викладалася в навчальних закладах і проявлялася в різних формах: храмовий спів професійних хорів, загальнонародний спів для громади, навчальний духовний спів у школах і семінаріях, концертний спів на благодійних і громадських заходах, домашній (сімейний) спів як частина релігійного побуту.

Таким чином, православна духовна музика кінця XIX — початку XX століття була не лише визначним мистецьким явищем, а й потужним засобом духовно-морального виховання молоді. Вона виконувала не просто роль музичного супроводу богослужінь, а була інструментом формування цінностей, естетичного світогляду та національної самосвідомості. Історія

її розвитку засвідчує тісний зв'язок між культурою, релігією та освітою, що мало вирішальне значення в умовах соціальних і політичних викликів. Через церковний спів молодь засвоювала ідеали доброти, терпіння, відповідальності та духовної єдності, а сама традиція зберігала й передавала наступним поколінням безцінний культурний спадок, формуючи основу для подальшого розвитку української національної музики та її місця у світовій культурі.

Сьогодні, в умовах глобалізації, духовна музика Православної Церкви залишається джерелом духовної стійкості, самоідентифікації та національної гідності. Її значення виходить далеко за межі культової функції — вона сприяє збереженню мовної, історичної та культурної спадщини, слугуючи мостом між минулим, сучасним і майбутнім. Особливо в часи соціальних змін і викликів духовна музика допомагає людині не втратити внутрішню рівновагу, дає змогу зберегти зв'язок із предками та власною вірою [1].

Вивчення та популяризація української православної духовної музики є не лише науковим чи мистецьким завданням, а й важливим елементом національно-культурної політики. Адже саме через музику народ промовляє до світу своєю унікальною духовною мовою. Таким чином, православна духовна музика — це не лише історичне явище, а й живий, актуальний феномен сучасності, здатний надихати, виховувати й об'єднувати людей навколо вічних цінностей: добра, любові, краси та віри.

У контексті світового християнства православна духовна музика займає особливе місце. На відміну від католицької традиції, де домінували органне супроводження та хорові меси з чітко вибудованою поліфонією, або протестантської, орієнтованої на простоту та активну участь громади в співі псалмів, православний спів вирізняється глибоким духовним зосередженням, відсутністю інструментального супроводу та цілковитою спрямованістю до внутрішнього очищення. Така особливість робить православний спів надзвичайно самобутнім і символічним — він не лише прикрашає богослужіння, а й переносить віруючого в особливий духовний простір, де кожен звук набуває сакрального значення.

Проте в сучасному світі ця традиція стикається з новими викликами: секуляризація суспільства, зниження інтересу молоді до релігії, урбанізація, глобальний вплив масової культури й цифрових технологій поступово витісняють традиційні духовні практики. Все менше молодих людей відвідують храми або мають уявлення про значення церковного співу. У цих умовах надзвичайно важливо підтримувати інститути, що популяризують духовну музику: церковні хори, недільні школи, культурно-просвітницькі центри, музичні фестивалі духовної музики, де молодь може доторкнутися до глибини цієї традиції.

Висновки. Православна духовна музика є невід'ємною частиною української культурної спадщини, що впродовж століть формувала

духовний світ, моральні цінності та естетичний смак нашого народу. Вона виступає не лише елементом богослужіння, а й потужним засобом виховання, духовного розвитку й національної самоідентифікації. Через гармонійне поєднання слова й мелодії церковний спів сприяє внутрішньому очищенню людини, утвердженню ідеалів добра, любові та віри. Історичний розвиток православного піснеспіву засвідчує його тісний зв'язок із загальноєвропейськими культурними процесами, водночас зберігаючи самобутність української традиції. Незважаючи на сучасні виклики — секуляризацію, вплив масової культури та зниження інтересу до релігії, — духовна музика Православної Церкви залишається джерелом духовної сили, культурної єдності й національної гідності.

Отже, збереження, вивчення та популяризація православної духовної музики є важливою складовою не лише церковного, а й культурно-освітнього життя України. Вона продовжує виконувати свою високу місію — надихати, виховувати та об'єднувати людей навколо вічних духовних ідеалів.

Список використаних джерел

1. Маценко П. Конспект історії української церковної музики. Видання колегії Св. Андрея. 1973 р. 103 с.
2. Молодиченко В., Марина Білецька «Вплив української духовної музики на процес формування ціннісних орієнтацій старших підлітків». Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету № 2 (17), 2016.
3. Медведик Ю. Є. «Богогласник» у контексті української духовно-пісенної традиції XVII–XVIII ст. (до проблем музичного джерелознавства): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 / Ю. Медведик ; Київ. держ. консерваторія ім. П. І. Чайковського. Київ, 1994. 20 с.
4. Гаврілова Л. Г. Електронний навчальний посібник "Українська духовна музика" як засіб розвитку духовних цінностей студентів педагогічних вишів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2013. № 10 (2). С. 20–28.

Володимир ПОНОМАРЬОВ

СУТЬ І ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Громадянська освіта набуває особливої важливості в умовах повномасштабного вторгнення російських агресорів на територію України. Її унікальна місія полягає не лише в ознайомленні дітей та молоді з механізмами функціонування різних аспектів суспільного життя, але й у формуванні у них стійких демократичних цінностей. Громадянська освіта